Upptäckten av samtiden

Om Upplandsmuseets samtidsdokumentation 1960–2007

BO LARSSON

År 2007 lades den 120 år gamla Enköpingsindustrin Bahco ned. Produktionen av skiftnycklar och andra verktyg flyttades till Spanien. Året därpå publicerade Upplandsmuseet den 80-sidiga skriften "Vi är världsbäst på skiftnycklar" och öppnade en utställning på samma tema.[1] Till museets samlingar sällades ett stort antal intervjuutskrifter, föremål och fotografier.

Hur var detta möjligt? Hur kunde museet så snabbt producera såväl en bok som en utställning och dessutom göra det krävande förarbete som sådana medier förutsätter? Svaret ligger i den arbetsform som på museispråk kallas för samtidsdokumentation. Genom att själva söka upp den verksamhet vi vill undersöka kan vi fånga olika fenomen medan de ännu existerar. I fallet Bahco kunde museets tjänstemän således tidigt besöka fabriken och följa med i arbetet; intervjua dem som utförde det och fotografera deras göromål medan dessa ännu var aktuella. Dessutom kunde tjänstemännen – för den för museer så viktiga föremålsinsamlingen – redan tidigt välja ut de ting de ansåg relevanta och därtill utan svårighet få beskrivningar av hur dessa saker användes och vilken historia de haft. Sådana sammanhang har långt ifrån alltid varit möjliga att ställa samman.

Det är om Upplandsmuseets samtidsdokumentation denna artikel handlar. Syftet är att med ett brett angreppssätt diskutera dess framväxt och användning. Några av de frågor som kommer att ställas är: När fick den som metod genomslag på museet? Hur gick det till? Hur har den utvecklats och sett ut genom åren?

Vilken kritik kan riktas mot den? Och vad är egentligen samtid? Framställningen bygger huvudsakligen på en genomgång av Upplandsmuseets verksamhetsberättelser samt intervjuer med tre av dess långvariga medarbetare.

Kanske är det lämpligast att börja med frågan om vad samtid är. Grovt sett går det att tala om två betydelser av det första ledet i begreppet samtidsdokumentation. Den första är smalare och lägger tonvikten på undersökningar av nu levande verksamheter, sådant som forskaren själv kan se och uppleva (t.ex. ovannämnda Bahcoundersökning). Den andra och vidare accentuerar i stället att företeelser som kan skildras med hjälp av etnologiskt fältarbete (dvs. med metoder som de nyss beskrivna) ska betraktas som samtida. I detta fall blir tidshorisonten längre, och undersökningarna kan också rikta in sig på vad människor minns. För båda definitionerna är det dock väsentligt att omvärlden aktivt undersöks, och att detta ingår som en naturlig och planerad del i museets verksamhet.[2]

Genombrott

I Museisverige började samtidsdokumentation som insamlingsmetod diskuteras i skarven mellan 1960- och 1970-tal.[3] Under ungefär samma period diskuterades den på Upplandsmuseet. I årsredovisningen för år 1975 formulerar museet vad som måste ses som en programförklaring. Efter att först ha slagit fast att museets insamling sker för att belysa Upplands historiska, kulturella och sociala utveckling, konstateras att de insamlade föremålen (och fotografierna) inte alltid är representativa – beståndet är såväl socialt som geografiskt och tidsmässigt "delvis snett fördelat". Botemedel finns dock:

> I den framtida insamlingen bör målsättningen vara att försöka att, i den mån det är möjligt, rätta till bristerna i samlingarna. Den dokumenterande verksamheten, som hittills huvudsakligen bestått i att museet tagit emot föremål som erbjudits som gåvor, skall i större utsträckning innefatta dokumentation i ord och bild av miljöer och helheter, så att de föremål som förvärvas sätts in i sitt sammanhang. Betoningen bör ligga på att samla dokumentation där föremål, bild och data utgör en helhet.
>
> Museet vill bedriva fältundersökningar för att genom fotografering och intervjuer dokumentera gårdagens och dagens Uppland. Man bör välja ut viktiga och typiska företeelser och samla ett så fylligt och mångsidigt material som möjligt. Framförallt vill museet inrikta sig på det nära förflutna, på tiden mellan 1920 och 1950, som människor fortfarande minns men som håller på att bli historia. Museets insamling har hittills till stor del varit inriktad på hemmiljö. I fortsättningen tänker man sig att lägga större vikt vid arbetsmiljö, offentlig miljö och kommersiell miljö. Bland de arbetsuppgifter som föreslås i programmet är att Upplandsmuseet skall undersöka och dokumente-

ra några industrier av olika slag i Uppsala och i övriga Uppland, studentbostäder och studentliv i Uppsala, en lanthandel och ett uppländskt jordbruk.[4]

Tre företeelser bör observeras i citatet. För det första, och som redan konstaterats, räcker det inte längre med gåvor som insamlingsstrategi utan sammanhang och helheter efterfrågas och betonas. För det andra ska museet koncentrera sig på vad som kallas "det nära förflutna". Man ansluter sig således till den vidare definition som nämndes ovan, något som också kommer att märkas i museets senare undersökningar. För det tredje så ger man redan här exempel på vad som halvtannat decennium senare skulle bli museets tre profilområden, nämligen jord ("ett uppländskt jordbruk"), järn ("några industrier av olika slag") och administrativa system ("studentbostäder och studentliv").

Bakgrund

En programförklaring uppstår inte av sig själv. Snarare är den att se som kulmen på en längre diskussion och utveckling. I Upplandsmuseets fall finns det troligen flera samverkande orsaker till *varför* den samtidsdokumenterande metoden slog igenom. Till dessa hör inte minst tidsandan, den egna traditionen och tjänstemännens personliga intresse.

Att 1960- och 70-talen innebar en radikalisering och förändring av svensk samhällsdebatt behöver inte utredas närmare här.[5] Det är allmänt vedertaget. Men också inom etnologin (eller folklivsforskningen, som disciplinen hette innan den under 1970-talet bytte namn), en av de vetenskaper som starkast influerat de svenska kulturhistoriska museerna, ägde betydande förändringar rum. Från att ha varit en huvudsakligen historiskt inriktad disciplin började den vid denna tid svänga över till en mer socialantropologisk och nutidsinriktad genre. Åke Dauns licentiatavhandling "Upp till kamp i Båtskärsnäs. En etnologisk studie av ett samhälle inför industrinedläggelse" från 1969 nämns ofta som en av omsvängningens milstolpar.[6] Det nydanande med denna var att i stället för de äldre undersökningarnas inriktning på föremål eller seder, var det nu levande och verkande människor som stod i centrum. Metoderna var inriktade därefter: deltagande observation, fria samtalsintervjuer, ett sökande arbetssätt.[7]

På vilket sätt denna såväl samhälleliga som vetenskapliga förändring påverkade Upplandsmuseet är idag svårt att precisera. *Att* den gjorde det tror jag är ställt utom tvivel; kanske dock mest som en bakomliggande fond mot vilken man agerade och reflekterade. Tankegångarna fanns redan tidigare, om än på ett kanske outtalat stadium. Åren 1958 till 1962 utförde exempelvis författaren och förre folkskolläraren Nils J. Nilsson för Upp-

landsmuseets räkning en undersökning om fiske längs Upplandskusten. Syftet med denna var att få kännedom "om sambanden mellan det gamla, försvinnande skicket och det nya, som kommer (...)". Nilsson utförde sitt uppdrag genom att intervjua, fotografera, observera och beskriva. Därtill samlade han in ett stort antal föremål. Den artikel Nilsson sedan skrev är dock mycket föremålsbaserad och behandlar till stora delar användningen av äldre och nutida fiskeredskap. Förutom i fotografier förekommer de brukande människorna mest indirekt. Inte desto mindre kan hans undersökning, med beaktande av hans metoder och den vida samtidsdefinition som ovan angetts, ses som ett tidigt exempel på samtidsdokumentation.[8]

Bara året efter Nils J. Nilssons undersökning var avslutad började etnologen Helena Harnesk på Upplandsmuseet. Under en stor del av den närmaste tioårsperioden ansvarade hon för insamlingsverksamheten, och kan redogöra för mycket av den tidens tankar. Hon betonar att även om museet då inte arbetade med samtidsdokumentation, så var hon noga med att få uppgifter – kontext – till de föremål hon samlade in:

Kontext, det har jag alltid tyckt, det är det som är museet, det är det som är etnologi! Det är inte människan ensam utan hennes miljö, hennes sammanhang, som gör föremålen så intressanta![9]

Helena Harnesk nämner att hon vid olika tillfällen aktivt engagerade sig för att skaffa den önskvärda föremålskontexten. När en kvinna omkring 1970 ville skänka museet sin mors stickmaskin, intervjuade Helena kvinnan i hemmet. På så sätt fick hon moderns hela berättelse och därigenom också maskinens betydelse för hennes ekonomi. Det var, säger Helena, ett förvärv som gjordes ordentligt.

Helena Harnesk är också den tjänsteman på Upplandsmuseet som först avsatt skriftliga spår vad det gäller samtidsdokumentationens framväxt. I juni 1973 anordnade Nordiska museet konferensen "Från knappnål till jumbojet" på Julita gård i Södermanland. Helena var en av deltagarna och talade under rubriken "Insamling av substitut för föremål". Det är värt att här citera ett längre utdrag ur hennes inlägg, men för sammanhangets skull ska först inledningen av hennes yttrande kort refereras. Hon säger där att personalsituationen på Upplandsmuseet bara tillåter en passiv insamling och att de flesta föremål därför kommer in som erbjudna gåvor. Konsekvensen blir att det är allmänheten som styr insamlingen. Sedan betonar hon nödvändigheten av ett annorlunda synsätt:

Hur ska man skilja begreppet "substitut" från begreppet "dokumentation" i allmänhet? För min del anser jag att man inte ska tala så mycket om substitut för föremål över huvud taget! För då är man fortfarande inne på den

Augusta Larsson ägde och brukade den stickmaskin, UM 13239, som hennes dotter 1970 skänkte till Upplandsmuseet. Här i arbete på Berglöfs trikåfabrik omkring 1915–20. Foto i Upplandsmuseets samlingar.

förlegade sakforskningens område! Museerna får ju inte bli läns- och centralorgan för samlarföreningen Nordstjärnan! Vi inser ju mer och mer att det är helheten, hela sammanhang, miljöer och förhållanden mellan människor som måste dokumenteras. I museernas dokumentationsverksamhet ska föremålen ingå som en del.

Det blir alltså angelägna ämnen för dokumentation som blir bestämmande för insamlingen. Sedan får föremål, foto, modell, hologram m.m. väljas i förhållande till undersökningens mål och till det insamlande museets resurser.[10]

Helena Harnesk kom inte oförberedd till mötet på Julita. Redan tidigare samma år hade hon i skriften "Upplandsmuseet vill. Programskrift för Upplandsmuseet" formulerat samma tankar. Det viktiga såväl i ovanstående citat som i "Upplandsmuseet vill" är att det inte längre är enstaka föremål som står i centrum – oavsett hur väl dessa är försedda med uppgifter, kontext. Det är i stället helheten, sammanhangen och sambanden som betonas. En skillnad mellan dokumenten är emellertid att i det sistnämnda framhålls även att undersökningarna bör inrikta sig både på den historiska utvecklingen och på nuläget – "Eftersom samhället f n förändras mycket snabbt är det viktigt att dokumentera samhällets nuvarande struktur".[11]

Andemeningen i dessa dokument avviker inte från den programförklaring jag tidigare citerat, och som publicerades i årsredovisningen för år 1975. Syftet med "Upplandsmuseet vill" ligger dock i titelns andra ord. Skriften var en plädering för vad museet *ville* göra, *om* det fick mer resurser. Vid den här tiden hade man tre anställda på själva museet (varav en arbetade nio månader per år), och delade ytterligare nio tjänster med Upplands fornminnesförening. Tiden räckte inte till.

Personalförhållandena var inte annorlunda 1976, när den senare programförklaringen publicerades. Fortfarande delade man tjänster med fornminnesföreningen och fortfarande var man relativt fåtaliga. Men en viktig skillnad fanns. Helena Harnesk hade nu blivit museilektor och etnologen Kerstin Berg hade tillträtt som intendent.[12] Efter att vid denna tid arbetat till och från museet under ett par år, fick Kerstin Berg fast anställning i maj 1974. Hon övertog då insamlingsansvaret, och förde det vidare i den riktning som Helena Harnesk propagerat för. Helena karaktäriserar henne som ung och "modernare på nåt sätt" och säger att hon "gick nog in för det här som jag tyckte att man skulle göra, att ha en mer täckande insamling".[13]

Det var också Kerstin Berg som gjorde Upplandsmuseets första lite större samtidsundersökning, även om samtiden i denna ännu var nedtonad.[14] Undersökningen gällde en kakelugnsfabrik i Tierp, och bestod av intervjuer, föremålsförvärv, fotografier och uppteckningar. Fabrikens tillverkning upphörde dock redan i bör-

jan av 1940-talet, varför dokumentationens tyngdpunkt av naturliga skäl är historisk. Undersökningen publicerades i årsboken för år 1976, under rubriken "Kakelugnstillverkning i Tierp".[15]

Samdok

Det går inte att skriva om Upplandsmuseets sentida insamling utan att komma in på Samdok, "de svenska kulturhistoriska museernas sammanslutning för samtidsinriktad insamling, dokumentation och forskning".[16] Organisationen bildades 1977 och har idag omkring 80 medlemmar. Från början var den huvudsakligen inriktad på föremålsinsamling och hur denna – i massproduktionens tid – skulle fördelas bland medlemsmuseerna. Ganska snart skiftade dock intresset till den samtidsdokumenterande uppgift som idag är dess uppgift. Insamling av föremål ingår då som en del av den beskrivande och undersökande verksamheten.[17]

Upplandsmuseet anslöt sig tidigt till Samdok, mycket beroende på Kerstin Berg. Hon var, enligt museets nuvarande chef Håkan Liby, "besjälad" av den samtidsdokumenterande metoden och arbetade under en tvåårsperiod som organisationens första sekreterare. Tillbaka från den tjänstledigheten var hon "en auktoritet på området".[18]

Upplandsmuseet har utfört flera stora dokumentationer i strikt Samdok-anda (alltså enligt den snävare och mer nutidsinriktade definitionen). Men också organisatoriskt (Kerstin Bergs sekreterartjänst ej inräknad) har samspelet mellan Samdok och museet varit betydande. Museets tjänstemän har suttit som ordförande i de grupper (s.k. pooler) i vilka medlemsmuseerna är indelade, och i ett fall också medverkat till en pools aktiva igångsättande. Ett utdrag från min intervju med Iréne Flygare, vikarie för Kerstin Berg under hennes tjänstledighet och idag forsknings- och avdelningschef på Upplandsmuseet, redogör för hur det sistnämnda gick till. Betoningen ligger på det konkreta och informella och tidpunkten är 1980-talets första år:

> Vi skulle inte vara med i Jordbrukspoolen utan egentligen ha Byggpoolen. Indelningen var väldigt strikt och gick efter några slags näringsgeografiska kriterier från SCB. Och eftersom man höll på och byggde Forsmark låg Uppsala län högt när det gällde sysselsatta inom byggindustrin. Men det struntade väl vi i och gjorde den här jordbruksundersökningen [som länge var planerad, jämför ovan med 1976 års verksamhetsberättelse]. Då vet jag att man tyckte att den var så bra att vi måste komma på nåt möte och berätta om den. Så man ordnade ett panikmöte och vi åkte dit och berättade. Det var Kerstin Berg, Ulrich Lange och jag som drog detta. Och sen kom Jordbrukspoolen igång.[19]

Bild från den stora jordbruksdokumentation som Upplandsmuseet genomförde i början av 1980-talet. Paus i arbetet med att plocka flyghavre. Iréne Flygare längst till vänster. Foto Ulrich Lange, Upplandsmuseet.

Upplandsmuseet har således engagerat sig i Samdok på flera sätt. Men medlemskapet har också betytt mycket för museet. Kanske inte så att man inte hade gjort undersökningar organisationen förutan men det har gett arbetet stadga och grogrund. Iréne Flygare igen:

Jag tror att en organisation alltid ger legitimitet åt det man håller på med. Det ger en slags styrka gentemot styrelser och andra som kan fråga "vad ska man med det här till?" "Jo, men vi är medlemmar i Samdok, det innebär ett arbetssätt och ett åtagande." Så det tror jag har varit väldigt viktigt. Det är möjligt att det

går av sig själv här nu, men en sån där förkortning betyder nog en hel del, symboliskt i alla fall.

Samdok har emellertid avsatt spår på mer än ett vis inom Upplandsmuseet. Det forsknings- och undersökningsprogram som skrevs åren omkring 1990 var inspirerat av de diskussioner om avgränsningar och inriktningar som fördes inom organisationen. I ett vidare perspektiv kan den också ses som en av förutsättningarna för den satsning som idag sker på Upplandsmuseet och andra liknande institutioner. Det går, menar Iréne Flygare, en tråd från 1970- och 1980-talens samtidsundersökningar till dagens större och mer forskningsinriktade projekt. Ett museum som inte deltog i dåtidens undersökningar har antagligen svårare att följa med nu. Traditionen och förståelsen saknas.

Tid och profilområden

Så här långt har jag resonerat om hur metoden samtidsundersökningar växt fram och etablerats på Upplandsmuseet. Jag har också antytt dess utveckling i forskningshänseende, något som jag ska återkomma till längre fram. Men vilka undersökningar har de facto gjorts under åren och vad har de berört?

Här måste jag bli lite anakronistisk. I och med tillkomsten av Upplandsmuseets Forsknings- och undersökningsprogram slogs tre profilområden fast. Dessa motiverades med en näringsstruktur som funnits och finns i länet. Två av profilområdena – Jord och Järn – är enkla att förklara. De står för jordbruk och, i en vid mening, bruket av järn. Det tredje, Administrativa system, kan dock vara krångligare. Bäst förstås det kanske genom exemplifiering; tänk på kyrkans, universitetens och Akademiska sjukhusets betydelse för Uppsala län.

För att skapa översikt följer jag i nedanstående tabell denna indelning, även om många undersökningar gjordes före forskningsprogrammets tillkomst. Dessutom har jag lagt till kategorin Övriga, för de fall som inte passar in under de nämnda beteckningarna.

Tabellen kräver en del kommentarer för att rätt uppfattas; viktigast är dock att den enbart anger *antalet* dokumentationer. Den säger ingenting om hur omfattande varje undersökning är. Dessa varierar alltifrån en eller ett par intervjuer till fleråriga forskningsprojekt (se not för vidare metodiska förklaringar).[20]

Uppställningen visar att Upplandsmuseet har genomfört ett imponerande stort antal dokumentationer under åren. I genomsnitt nästan två undersökningar per år, en inte föraktlig siffra för ett så tidskrävande arbetssätt.[21] Man kan också se att undersökningarna dominerat under 1980-talet med sammanlagt 32 dokumentationer. Kanske är det inte så förvånan-

År	Jordbruk	Järnbruk	Adm. System	Övriga	Summa
1970–1974	2				2
1975–1979			1	9	10
1980–1984	2	3	3	11	19
1985–1989	1	2	3	7	13
1990–1994	2	1		1	4
1995–1999		2	1		3
2000–2004	5	2	2	1	10
2005–2007	1	2	1		4
Summa	13	12	11	29	65

Tabell 1. Antal gjorda dokumentationer på Upplandsmuseet under åren 1970–2007. Källa: Årsredovisningarna för nämnda år.

de; under den perioden hade metoden hunnit etablera sig på museet samtidigt som den fortfarande åtnjöt ett slags nyhetens behag. Då fanns, som visats, ett starkt intresse för dokumenterande insatser. Under 1990-talet faller dock siffran kraftigt, till enbart sju stycken. En starkt bidragande orsak till detta torde vara den lågkonjunktur som bröt in under decenniets början och som kraftigt påverkade Upplandsmuseet. I verksamhetsberättelsen för år 1996 skriver man "att museet för närvarande saknar resurser till aktiva dokumentationsinsatser".[22] 2000-talets första sju år visar emellertid på en återhämtning för metoden – redan är 14 dokumentationer redovisade, dubbelt så många som under det föregående årtiondet.

Tabellen ger även en preliminär uppfattning om undersökningarnas innehåll. Ända fram till 1989 dominerar kategorin "Övriga". Under den rubriken ryms många både större och mindre projekt som exempelvis en inventering av hemslöjd längs Upplandskusten (denna pågick sommartid under närmare fem år), en fotodokumentation av produktionen på Cadbury Slotts AB, en dokumentation av Enköpings kvarnstensfabrik innefattande intervjuer, uppmätningar och fotografier och en intervjuundersökning rörande arbetarklassens förhållanden i Uppsala under 1900-talet. Inte heller ska de tegelbruksdokumentationer som gjordes under perioden glömmas bort. Utöver den redan nämnda kakelugnsfabriken i Tierp, ägnade Upplandsmuseet också stor uppmärksamhet åt Uppsala-Ekeby liksom åt tegelbruken i Bergsbrunna och Vittinge.

Men också undersökningar som kan sorteras under de tre profilområdena gjordes under perioden. Den dokumenta-

tion som 1984 publicerades under namnet "Böndernas värld: En etnologisk samtidsundersökning av det uppländska jordbruket" hör till de största av dem (liksom bland dokumentationerna över huvud taget). Den ägde rum under 1981 och 1982, sysselsatte i princip två man och rörde tre gårdar av olika storlek och karaktär. Undersökningen – vars syfte mycket kort kan presenteras som att " utifrån ett visst teoretiskt angreppssätt skildra den jordbrukande människans arbets- och levnadsvillkor" – resulterade i cirka 80 intervjuer och nedskrivna observationer, omkring 2000 fotografier samt insamlade föremål och arkivalier.[23]

En annan stor undersökning ägde rum vid ungefär samma tid. Denna får dock placeras under rubriken "Administrativa system" eftersom den utspelade sig på Akademiska sjukhuset i Uppsala. Undersökningen hade ett tudelat syfte: dels att belysa hur sjukhusets verksamhet förändrades under de två föregående decennierna, dels att dokumentera en enskild avdelning, dess vardag och arbetskultur. Totalt gjordes 36 intervjuer under undersökningens gång och cirka 750 fotografier togs. Dokumentationen publicerades i skriften "Akkis. En etnologisk undersökning av Akademiska sjukhuset i Uppsala".[24]

Såväl jordbruks- som sjukhusundersökningen utgår från arbete och utspelar sig i typiska arbetsmiljöer. Så är inte fallet för den dokumentation som tog sin början 1988 och som gick under namnet "Jord och järn". Här var det snarare näringars och landskaps inverkan på människor som stod i fokus. Undersökningsområden var dels den jordbrukspräglade byn Sävasta i Altuna socken, dels gruvsamhället Dannemora. Håkan Liby, som tillsammans med Iréne Flygare genomförde undersökningen, säger att de ville komma åt människors tankar och värderingar och hur dessa präglades genom relationen till omgivningen. Undersökningen sågs av museet självt som nydanande. Här ställdes frågor om kontinuitet och tradition och om svåra ämnen som liv och död. Man gjorde ett tjugotal intervjuer samt producerade cirka 500 fotografier och en videofilm. Dokumentationen resulterade i en utställning på Upplandsmuseet.

Under 1990-talet sjönk såväl det totala antalet undersökningar som de som kan placeras under kategorin Övrigt. Att de sistnämna så gott som försvann beror troligen på att "Kunskapsbygget. Forsknings- och undersökningsprogram för Upplandsmuseet" blev färdigt i början av decenniet. Därmed slogs också inriktningen på de tre profilområdena fast.[25]

Trots den minskande mängden av undersökningar fortsatte dock insamlingsarbetet från Dannemora. Under decenniets första år skedde en omfattande fotografisk dokumentation av gruvdriften – främst av arbetet under jord – vilken även kombinerades med intervjuer och

Skrotningsaggregatet, UM 23993, från Dannemora gruvor är fortfarande det största föremål Upplandsmuseet har i sina samlingar. Foto Tommy Westergren.

föremålsförvärv. Det sistnämnda omfattade 312 objekt av varierande omfattning, från gruvarbetarnas personliga utrustning såsom arbetskläder, slidkniv och matlåda till ett 10 meter långt skrotningsaggregat. I 1992 års verksamhetsberättelse skriver Upplandsmuseet inte utan en viss stolthet:

Att ett museum tar ansvar för en föremålsinsamling av denna omfattning och stora maskiner är ovanligt och har väckt uppmärksamhet inom SAMDOK. Inget annat museum har ett liknande material om den svenska gruvnäringen.[26]

Forskning

1996 intresserade sig museet återigen för Dannemora, men nu i samarbete med Etnologiska institutionen, Uppsala universitet. Ett tjugotal studenter gjorde under en veckas tid intervjuer och observationer på plats och det sammanställda materialet arkiverades på Upplandsmuseet. Förutom i ett antal studentuppsatser resulterade undersökningen i en artikel i museets årsbok för år 1998 – "Livet efter gruvan. Ett etnologiskt fältarbete i Dannemora 1996" av Maria Andersson och Katarina Ek-Nilsson.[27]

1980- och 1990-talens samtidsundersökningar kan – med vissa, ovannämnda, undantag – huvudsakligen karaktäriseras som just dokumenterande. Betoningen har legat på att beskriva och inte på att problematisera. När 2000-talet inleds förändras den inriktningen. Nu startas flera renodlade forskningsprojekt på museet, och Iréne Flygare, som återinträtt i arbete efter en längre tjänstledighet för avhandlingsstudier, får titeln forskningschef. Den vetenskapliga verksamheten anses som viktig för museets fortsatta verksamhet och Håkan Liby skriver att Upplandsmuseet "för närvarande utvecklats till en god och kreativ miljö för vetenskaplig forskning" och att "detta är av allra största vikt för länsmuseets genomslagskraft".[28] I min intervju med honom förstärker han de orden ytterligare. I den kallar han satsningen för en överlevnadsstrategi, och menar att den behövs för att möta framtiden. Det får emellertid inte handla om någon slags "musei- eller B-forskning" utan verksamheten ska vila på vetenskaplig grund och vara fullt jämförbar med vad som sker på universiteten.[29]

Forskningsprojekten utgör inte något brott mot de tidigare samtidsdokumentationerna. Tvärtom är de två verksamheterna grenar på samma kunskapsuppbyggande träd; skillnaden ligger framför allt i ambitionsnivå: den beskrivande mot den problematiserande, den relativt korta mot den relativt långa, den teoretiskt vagare mot den teoretiskt väl förankrade. Under 00-talet har de båda verksamheterna inte bara fungerat sida vid sida, de har också emanerat ur och integrerats med varandra. Iréne Flygares projekt "Rurala värden: Identitet och politik", ett samarbete med avdelningen för agrarhistoria vid Sveriges lantbruksuniversitet och avslutat 2005, gav upphov till en delundersökning och samtidsdokumentation rörande bönders självbild.[30] Den dokumentation som år 2000 började som en kartläggning av små uppländska landsortsverkstäder resulterade åtta senare i undertecknads avhandling om samma verkstäders regionala betydelse och deras funktion som familjeföretag.[31]

Nyss nämndes att museets forskning inte får bli någon slags andra hands- eller "b-forskning". Enligt museets forskningschef har man lyckats undvika den fällan. Hon menar att Upplandsmuseets vetenskapliga verksamhet nu är etablerad och accepterad på universiteten och annorstädes, och att det har betydelse också för museet i övrigt:

> På sikt blir det mer och mer viktigt att man är certifierad, om jag säger så. Eftersom det nu nästan alltid handlar om att man ska konkurrera med andra, så är det en fjäder i hatten att vi har forskningsprojekt, att vi har disputerade personer, att vi har ett forskningsprogram. Att vi dessutom har resurser och infrastruktur för att ta hand om arkivmaterial och samlingar gör att vi står starka gentemot en-

och tvåmanskonsultföretag. Men sen tror jag att nivån på det vi gör automatiskt blir högre. Det blir en högre kvalitet därför att är man några stycken kan man alltid avslöja grunda resonemang. Det blir diskussioner och det går inte att komma med alltför gammal skåpmat. Samtidigt som det är en kvalitetsstämpel blir det en syresättning för museet.

Geografisk spridning

Upplandsmuseet är ett länsmuseum och har som sådant ansvar för hela länet. Den skyldigheten uppmärksammades inte minst 1988, då Håkan Liby fick ansvaret för att utveckla museets regionala verksamhet. Kritik hade kommit från bland annat landstinget. Koncentrationen ansågs ligga alltför mycket på Uppsala stad och alltför lite på det omgivande länet. Var – eller är – förhållandet detsamma när det gäller de samtidsorienterade dokumentationerna? Vid en första anblick på kartan (figur 1) förefaller det onekligen så. Uppsala har en stor andel av alla gjorda markeringar. Nitton stycken, eller en dryg femtedel av dem, har hamnat i staden. Det är utan tvivel den ort som flest gånger har besökts av Upplandsmuseets tjänstemän i ett samtidsdokumenterande syfte.[32]

Det är emellertid också lätt att konstatera att fyra femtedelar av alla gjorda markeringar hamnar ute i länet. Frånräknat Uppsala har museet undersökt 20 verksamheter i den södra delen, och 18 i den norra. Tierp är den enskilda ort som fått näst flest markeringar på kartan.

Utslaget över hela tidsperioden får Upplandsmuseets samtidsorienterade undersökningar således anses vara i huvudsak väl fördelade över länet. Ett undantag finns emellertid. En remsa i den mittersta delen av länet saknar med några få undantag markeringar. En tänkbar orsak till detta skulle kunna vara museets intresse för jord- och järnbruk, näringar som karaktäriserat södra respektive norra halvan av länet. Vid en sådan fokusering hamnar mittendelen i skymundan. Hela sanningen ryms dock inte i en sådan förklaring; museet har dokumenterat jordbruk i norra länshalvan och järnbrukande aktiviteter i den södra och båda verksamheterna står att finna i den mellanliggande delen.

Perspektiv

Oavsett separata undersökningars specifika ändamål, har samtidsdokumentation som genre två syften. Dels att skapa ett källmaterial för framtida forskare och användare, dels att föra ut kunskapen till dagens allmänhet. Gemensamt för båda målen är dock att materialet samlas in med en speciell avsikt, med vissa särskilda metoder och att resultatet på ett eller annat vis tillgängliggörs för forskare och intresserad allmänhet.

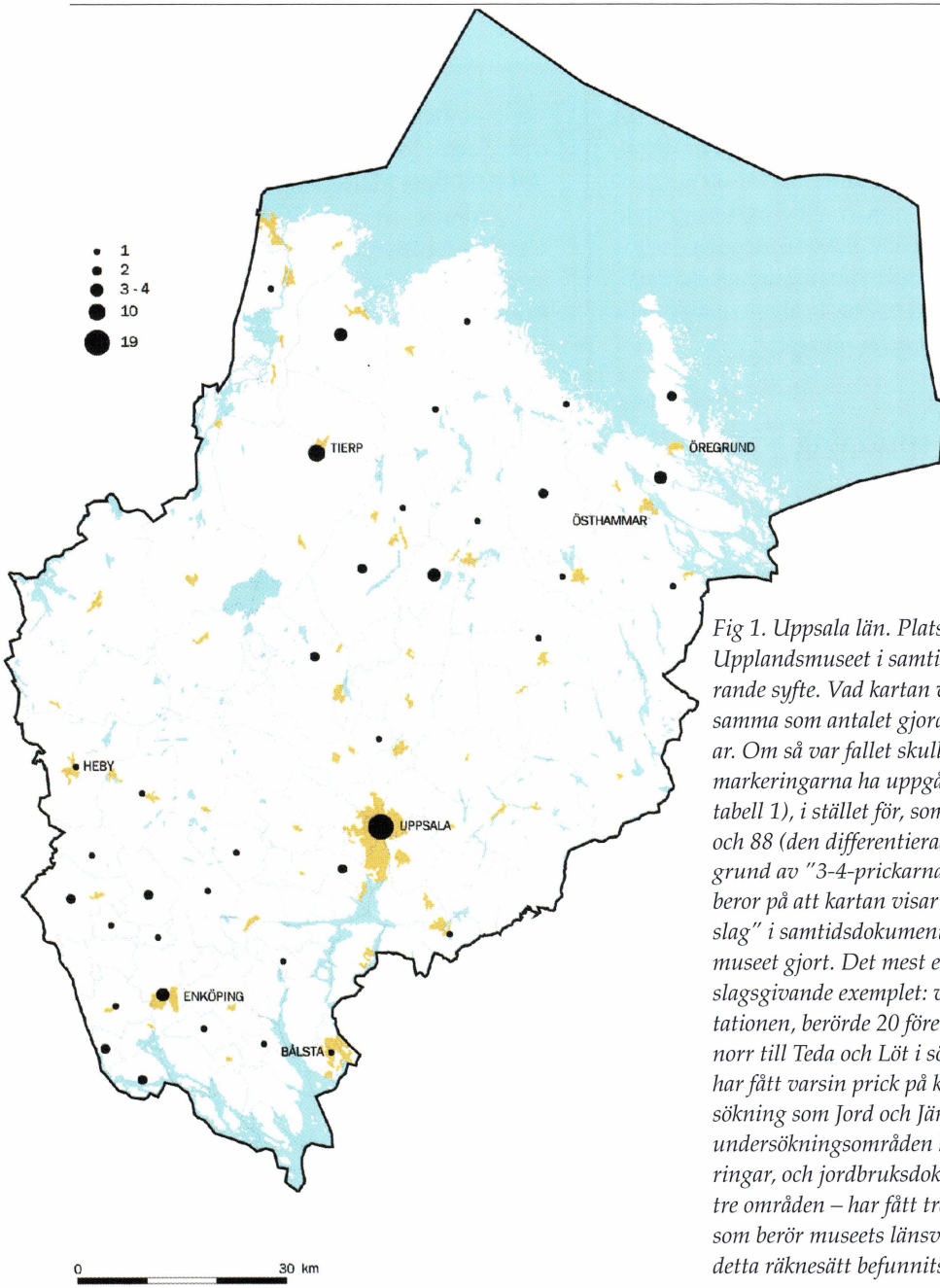

Fig 1. Uppsala län. Platser besökta av Upplandsmuseet i samtidsdokumenterande syfte. Vad kartan visar är inte detsamma som antalet gjorda undersökningar. Om så var fallet skulle summan av markeringarna ha uppgått till 65 (jämför tabell 1), i stället för, som nu, mellan 84 och 88 (den differentierade siffran på grund av "3-4-prickarna"). Skillnaden beror på att kartan visar det antal "nedslag" i samtidsdokumenterande syfte som museet gjort. Det mest extrema och utslagsgivande exemplet: verkstadsdokumentationen, berörde 20 företag, från Tierp i norr till Teda och Löt i söder. Alla dessa har fått varsin prick på kartan. En undersökning som Jord och Järn med sina två undersökningsområden har fått två markeringar, och jordbruksdokumentationen – tre områden – har fått tre. I ett perspektiv som berör museets länsvisa aktivitet har detta räknesätt befunnits mest rättvist

Detta var utgångspunkten för de museologistudenter som i början av 00-talet utvärderade och analyserade Upplandsmuseets dokumentationsverksamhet.[33] Huvudfrågan för dem var "hur museets samtidsdokumentation kan fungera som kunskapsbank för potentiella externa forskare".[34] För att besvara sitt spörsmål diskuterade de flera aspekter från arkivläggning till tillvägagångssätt och använda – eller icke-använda – perspektiv. Det är i det sistnämnda som tyngdpunkten i deras kritik ligger. De saknade diskussioner om såväl genus som etnicitet och de reagerade över den i deras ögon ensidiga koncentrationen på arbete. Andra problemställningar borde enligt deras mening ha varit möjliga.

Utvärderingen gjordes 2001–2002 och berör undersökningar så långt tillbaka som 1970-talet. Deras kritik är till vissa delar anakronistisk (vilket de också själva påpekar – "Betraktar vi samtidsdokumentationen med det tidiga 2000-talets ögon...") men inte desto mindre är deras synpunkter relevanta.[35] Under 2000-talet har också förändringar och förbättringar i det avseendet gjorts på Upplandsmuseet. Genus är ett framträdande perspektiv i flera dokumentationer och forskningsprojekt och som institution har museet arbetat för att implementera det hos sin anställda. I rapporten "Upplandsmuseets kunskaper om könsordningen" diskuterar externt inbjudna forskare hur perspektivet går att avläsa i museets samlingar. Ett av rapportens kapitel behandlar särskilt forsknings- och dokumentationsverksamheten.[36]

Globalisering är ännu ett perspektiv som aktualiserats de senaste åren. Här exemplifierat genom Bahco Verktygs flytt till Spanien år 2007. Tolk och verkstadsarbetare från Sverige respektive Spanien. Foto Lennart Engström, Upplandsmuseet.

Även vad gäller etnicitet har Upplandsmuseet tagit medvetna initiativ, även om perspektivet inte inarbetats på samma sätt som genus. 2007 publicerades rapporten "Att administrera mångfalden" vilken diskuterade olika Upplandskommuners "syn på mångfald, kollektiv kontra individer, könsaspekter, deras syn på vad integration är och på vilken arena den sker samt den enskilda tjänstemannens engagemang".[37]

Om Upplandsmuseet således gjort bot och bättring i dessa perspektivfrågor, är situationen annorlunda rörande museets starka koncentration på arbete. Studenterna härledde i hög grad denna till Upplandsmuseets forsknings- och undersökningsprogram: "Viktigast i sammanhanget är kanske att programmet så tydligt förankrat undersökningarna i vissa

näringsgrenar, snarare än i andra möjliga problemställningar."[38]

Var man lägger undersökningars tyngdpunkt, och ur vilka perspektiv man väljer att behandla dem, är till syvende og sidst alltid en värderingsfråga. Vad tycker man är viktigt? Vad ur det stora spektrat av alternativ ska bevaras i museets arkiv och föremålsmagasin? Vad vill man kunna presentera för de fram- och samtida avnämarna?

Det är mot bakgrund av dessa frågor som museets forskningschef ser forskningsprogrammets kanske främsta värde. Med det i ryggen har museet kunna tacka nej till "otroligt många" visserligen intressanta men dock spretande projektförslag – alltifrån skolslöjd till bensinmackars historia. Programmet tillhandahåller emellertid inte bara en vägledning, det ger också den för en kulturarvs- och forskningsinstitution så betydelsefulla kontinuiteten. Arbete har alltid varit, och är fortfarande, viktigt, både för försörjning och för identitetsuppfattning. Att ha denna långsiktighet ger möjlighet till jämförande studier: förändringar i existensvillkor och annat blir klarare och lättare att härleda.

Avslutning

I denna artikel har jag diskuterat Upplandsmuseets samtidsdokumentation från 1970-tal till i dag. Frågor som varför och hur metoden började tillämpas på museet har stått i centrum liksom dess spridning över profilområden, tid och rum. Även Samdok, dagens forskningsinriktning och den kritik som rests mot Upplandsmuseet har tagits upp. Här återstår endast att göra en reflektion av mer personlig karaktär. Jag har i snart 20 år arbetat inom museiväsendet, till stor del med samtidsdokumentationer. Under hela denna period har det förvånat mig hur lite känd denna verksamhet och det material den avsatt är bland press och allmänhet. Två troliga orsaker till detta är den mycket trögrörliga uppfattningen att museer enbart sysslar med "något gammalt" samt (den därmed sammanhängande) svårigheten för museer att konkurrrera med andra media när det gäller nutida fenomen. Emellertid finns det också en tredje orsak: det är inte på alla kulturhistoriska museer som metoden åtnjuter en hög status. I det avseendet har den likheter med museernas forskning som i vissa ögon tycks ske på bekostnad av utställningar och andra museala uppgifter.

Det är dock min övertygelse att samtidsdokumentation (liksom all slags forskning som sker på ett museum) inte konkurrerar med utan tvärtom berikar dessa andra funktioner. Dokumentationerna förutan riskerar vi att med tiden få livlösa samlingar. De andra verksamheterna i sin tur kan medverka till att slå en bräsch i den allmänna okunskapen om metoden och föra ut det vetande den in-

bringat. Ovannämnda Bahcoundersökning är ett gott exempel på ett sådant samarbete: en gedigen samtidsdokumentation resulterade i ett stort och kvalitativt källmaterial, som i sin tur låg till grund för både en skrift och en utställning. Här finns något för alla avnämare, såväl för dagens publik som för framtidens forskare.

Noter

1 Bygdell & Engström 2008.

2 Jämför Silvén 2004, s 166 f. Silvén skriver om hur den samtidsdokumenterande metoden etablerades på Nordiska museet, vilket ägde rum samtidigt som på Upplandsmuseet.

3 Silvén 2004.

4 Upplandsmuseets verksamhetsberättelse 1976, s 137 f. I citatet används ordet "fältundersökningar". För den språkliga variationens skull växlar också jag mellan "dokumentation" och "undersökning".

5 I denna förändring inbegriper jag också den statliga kulturpolitiken gentemot museer, om detta se Silvén 2004.

6 Silvén 2004, s 155 f.

7 Återgett efter Silvén 2004, s 156.

8 Nilsson 1962. Undersökningen resulterade också i utställningen Från harka till trål på Upplandsmuseet.

9 Om inte annat anges kommer uppgifterna av och om Helena Harnesk från den intervju jag gjorde med henne den 18/11 2008. 1974 övergick Helena Harnesk till museets pedagogiska verksamhet, vilket hon fortsatte arbeta med fram till sin pensionering 2003.

10 Harnesk 1975, s 67 f. Som framgår av Helena Harnesks resonemang har det inom museivärlden diskuterats om utrymmeskrävande föremål kan ersättas av olika former av substitut. Därav rubriken på hennes inlägg.

11 Harnesk 1973, s 17.

12 Kerstin Berg gick tyvärr bort år 1999.

13 De två andra personer jag intervjuat för denna artikel – Iréne Flygare och Håkan Liby – poängterar båda Helena Harnesks och Kerstin Bergs betydelse för samtidsdokumentationen. Håkan Liby säger att den diskussion som då fanns om metoden på museet får knytas till dem, och enligt Iréne Flygare fanns det när hon började redan en tradition av sådana undersökningar. Helena Harnesk låg bakom traditionen, men Kerstin Berg hade utvecklat den.

14 Att döma av verksamhetsberättelserna gjordes den allra första samtidsdokumentationen redan 1970 och resulterade i en utställning. Denna var "en dokumentation av arbetsrutinen i Västlands kvarn under en dag " och tillkom i första hand för att visa hembygdsföreningarna vilka objekt som var värda att dokumenteras (1972 års verksamhetsberättelse, s 93).

15 Berg 1976.

16 Nordiska museets hemsida/om museet/samdoksekretariatet/vad är samdok, 10/3 2009.

17 För Samdoks bildande och historia, se Silvén-Garnert 2003 och Silvén 2004.

18 Personalakt Kerstin Berg, Upplandsmuseet; intervju Håkan Liby 20/10 2008 (uppgifterna i artikeln om och av Håkan Liby kommer alla från denna intervju).

19 Intervju med Iréne Flygare 11/11 2008 (uppgifterna i artikeln om och av Iréne Flygare kommer alla från denna intervju).

20 För det första ska sägas att tabellens kategorier är vitt definierade. Inom "Jordbruk" tillhör visserligen de flesta noterade dokumentationer den agrara näringen, men hit räknas exempelvis också den dokumentation av Västlands kvarn som gjordes 1970. "Järnbruk" består inte enbart eller ens huvudsakligen av gruv- eller bruksnäring, utan mest av industrier och/eller verkstäder baserade på järn som råmaterial. Administrativa system består slutligen av undersökningar rörande den offentliga sektorn (inklusive utbildning) och kyrkan. För det andra sträcker sig många undersökningar över två eller flera år, varför varje dokumentations begynnelseår avgör dess placering i tabellen. Några fall – projekten "Jord och järn", "Från industrianställd till offentliganställd" och den så kallade verkstadsdokumentationen med efterföljande forskningsprojekt – har fått två noteringar vardera. Detta eftersom de explicit placerar sig inom de båda profilområdena. För det tredje behandlar tabellen de decennier där det är meningsfullt att systematiskt tala om samtidsdokumentationer. Slutåret 2007 beror på att det året kom den i skrivande stund senast publicerade verksamhetsberättelsen. Slutligen medtas bara de undersökningar som nämns i museets verksamhetsberättelser i tabellen. Eventuella mindre dokumentationer uteslutna i dem, är inte heller medräknade här.

21 Det brukar till exempel sägas att en timmes intervju tar åtta timmar att skriva ut. Av erfarenhet vet jag att den siffran är underskattad.

22 Verksamhetsberättelse 1996 (1997), s 2.

23 Jansson 1984, s 13.

24 Berg 1985.

25 Flygare 1988–1992. Inriktningen på just dessa profilområden motiveras i programmet med en längre genomgång av landskapets socioekonomiska historia. Programmets vikt för Upplandsmuseets samtidsdokumentationer berörs dock på olika platser i denna artikel, varför jag här inte går närmare in på ämnet.

26 Upplandsmuseets verksamhetsberättelse 1992 (1993), s 7.

27 Andersson & Ek-Nilsson 1998.

28 Upplandsmuseets verksamhetsberättelse 2003 (2004), s 1.

29 Det ska tilläggas att forskningssatsningen gäller museets hela verksamhet, inte enbart den samtidsinriktade.

30 Bygdell 2008.

31 Larsson 2008.

32 Samtidigt kan man befolkningsmässigt argumentera för att Uppsala är underrepresenterat, stadens folkmängd utgör närmare 40 procent av länets invånare (Wikipedia, uppslagsord Uppsala och

Uppsala län, 2009-04-02).

33 Utvärderingen skedde i samband med projektet "Samtiden som kulturarv. De svenska museernas roll i konstruktionen av det industriella samhällets kulturarv 1975–2000". Projektet syftade till att analysera de svenska museernas samtidsundersökningar med avseende på ämnesval, frågeställningar, metoder, verksamhetsformer och resultat samt att återföra detta till museerna, för att på så sätt öka professionalitet och tolkningsbredd (se Gudmundsson & Silvén 2006, s 9).

34 Brännström m fl 2006, s 78.

35 Brännström m fl 2006, s 85.

36 Simonson 2009.

37 Bygdell 2007, s 5.

38 Brännström m fl 2006, s 86.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Intervjuer med:
Håkan Liby 2008-10-20
Iréne Flygare 2008-11-11
Helena Harnesk 2008-11-18

Flygare, Iréne A. 1988–1992. Kunskapsbygget: Forsknings- och undersökningsprogram för Upplandsmuseet. (stencil)

Personalakter, Upplandsmuseet

Tryckta källor och litteratur

Andersson, Maria & Ek-Nilsson, Katarina. 1998. Livet efter gruvan. // *Uppland: Årsbok för Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund.* Uppsala: Upplands fornminnesförenings förlag

Berg, Kerstin. 1976. Kakelugnstillverkning i Tierp. // *Uppland. Upplands fornminnesförenings årsbok.* Uppsala: Upplands fornminnesförenings förlag.

Berg, Kerstin. 1985. "Akkis": En etnologisk undersökning av Akademiska sjukhuset i Uppsala. Uppsala: Upplandsmuseet.

Brännström, Louise m. fl. 2006. Dubbla tidsdokument. // *Samtiden som kulturarv: Svenska museers samtidsdokumentation 1975–2000* (red. Silvén, E & Gudmundsson, M). Stockholm: Nordiska museets förlag.

Bygdell, Cecilia. 2007. Att administrera mångfalden: En undersökning av tjänstemäns arbete med integrationsfrågor. Uppsala: Upplandsmuseets skriftserie nr 4.

Bygdell, Cecilia. 2008. Vad är en riktigt bonde? En undersökning av några uppländska bönders syn på begreppet bonde. Uppsala: Upplandsmuseets skriftserie nr 6.

Bygdell, Cecilia & Engström, Lennart. 2008. "Vi är världsbäst på skiftnycklar: Produktion och nedläggning på Bahco. Uppsala: Upplandsmuseets skriftserie nr 7.

Gudmundsson, Magnus & Silvén, Eva (red.). 2006. Samtiden som kulturarv: Svenska museers samtidsdokumentation 1975-2000. Stockholm: Nordiska museets förlag.

Harnesk, Helena. 1973. Upplandsmuseet vill: Programskrift för Upplandsmuseet. Uppsala: Upplandsmuseet.

Harnesk, Helena. 1975. Insamling av substitut för föremål. // *Från knappnål till jumbojet:*

Förhandlingar vid konferens på Julita gård 18–20 juni 1973 om de kulturhistoriska museernas föremålsinsamling. Stockholm: Nordiska museet.

Jansson, Iréne. 1984. Böndernas värld: En etnologisk samtidsundersökning av det uppländska jordbruket. Uppsala: Upplandsmuseet.

Larsson, Bo. 2008. De glömda verkstäderna: En studie av två familjeföretag på den uppländska landsbygden ca 1930 – 2000. Uppsala: Uppsala fornminnesförenings förlag.

Nilsson, Nils J. 1962. Fiskebebyggelse och fiske vid Upplandskusten. // *Uppland. Upplands fornminnesförenings årsbok.* Uppsala: Upplands fornminnesförenings förlag.

Silvén-Garnert, Eva. 2003. Samtidsforskning som ett förhållningssätt. // *Museer och kulturarv: En musievetenskaplig antologi* (red: Palmqvist, L & Bohman, S). Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Silvén, Eva. 2004. I samtiden eller för framtiden: Om ett kunskapsbygge i senmoderniteten // *Samhällsideal och framtidsbilder. Perspektiv på Nordiska museets dokumentation och forskning.* (red: Hammarlund-Larsson, C, Nilsson Bo G & Silvén, E). Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Simonson, Örjan (red.). 2009. Upplandsmuseets kunskaper om könsordningen: Rapport från en extern granskning. Uppsala: Upplandsmuseets skriftserie nr 8.

Verksamhetsberättelser 1940 – 2007, Upplandsmuseet (1940 t.o.m. 1978 publiceras verksamhetsberättelserna i årsboken Uppland, fr.o.m. 1979 ger Upplandsmuseet ut en separat verksamhetsberättelse)

Internet

Nordiska museets hemsida, 2009-03-10.

Wikipedia, 2009-04-02.

Bo Larsson, fil.dr, mellan 2000 och 2009 antikvarie på Upplandsmuseets avdelning för kunskapsuppbyggnad och forskning. Är sedan maj 2009 anställd på Stockholms stadsmuseum som forskningsantikvarie och vetenskaplig redaktör